

SPAUSDINTO ŽODŽIO AUTORITETAS
XIX A. LIETUVOS KAIME

DŽIULJETA MASKULIŪNIENĖ

Šiaulių universiteto Literatūros istorijos ir teorijos katedra
P. Višinskio 38, LT-76352 Šiauliai, Lietuva
El. paštas: maskuliunienc@hu.su.lt

Prometėjus nutvers saulės spindulį ir apšvies juo tamsų sodžiaus gyvenimą.

Juozas Gabrys-Paršaitis

XIX amžiuje Lietuvoje šviečia tokia pati Švietimo saulė, kaip ir Europoje. XVIII amžiaus vokiečių dailininkas D. Chodowieckis vario graviūroje „Švietimas“ vaizduoja virš gyvenvietės kylančią saulę, visa ką užliejančią šviesa ir šiluma. „Šviesos sąvoka XVIII a. įgyja naują svarbią reikšmę. Dabar šviesa minima kiekvienąsyk, kai kalbama apie protą, laisvę ar didelę laimę“ [6, 11–12]. Šviesos sėma įeina į visomis kalbomis Švietimo epochą įvardijančių pavadinimų turinį: *Enlightenment* (Anglijoje), *siècle des lumières, siècle éclairé* (Prancūzijoje), *Aufklärung* (Vokietijoje), *Illuminismo* (Italijoje), *Ilustración* (Ispanijoje), *Oświecenie* (Lenkijoje), *Просвещеніе* (Rusijoje). Įvairių šalių švietimo variantai skiriasi savo forma, bet tapatūs ar panašūs turiniu. Ryškiau šviesos srautu liejosi ir kitų Europos kultūrų (vengrų, čekų, slovākų, chorvatų, serbų, slovėnų, rumunų, bulgarų, graikų...) švietimas [27, 54–301].

XIX amžiaus Lietuvos kaimo skaitytojų valstiečių bendrijos telkimas, spausdinto žodžio plitimas kaip netiesioginės viešosios komunikacijos forma – palyginti mažai tyrinėtą sritį. Vertingos medžiagos šiai problematikai toliau tirti pateikia įvairių sričių mokslininkų – V. Maciūno, V. Kavolio, L. Vladimirovo, M. Lukšienės, V. Vanago, G. Raguotienės ir kt. – darbai. Daug vertingos informacijos esama istoriko V. Merkio veikaluose.

Straipsnio tikslas – Švietimo epochos fone aptarti XIX a. Lietuvos kaime besikuriančią valstiečių skaitytojų bendriją, išryškinti didėjančių kultūros autoriteto vaidmenį, iškelti valstiečiui prieinamiausią kultūros atributą – knygą. Straipsnyje daug dėmesio skiriama įvairioms tuometėms skaitymo strategijoms aptarti: skaitymui kaip tipiškai pradinį mokyklų praktikai (alfabetizacijos procesas), skaitymui balsiai ir tyliai, skaitymui siekiant estetinio išgyvenimo ir t. t. Aptariant spausdinto žodžio autoritetą XIX a. Lietuvos kaime, analizuojama ši procesą liudijanti XIX a. 3–8 dešimtmečių lietuvių didaktinė proza, memuaristika ir kiti tekstai. Šiems tekstams

aptarti, interpretuoti taikoma istorinė-kultūrinė analizė, literatūros sociologijos bei komunikacijos studijų požiūris. Nors šio straipsnio akiratyje, kaip minėta, visų pirma yra valstiečių luomas, bet svarbus jo kontekstas buvo bajoriškoji kultūra ir jos požiūris į kultūros autoritetą. Todėl straipsnyje remiamasi ir XIX amžiaus bajoriškosios kultūros ženklais.

Prie Vakarų Europos Švietimo plėtotės, visuomenės modernizavimosi bei demokratėjimo labai prisidėjo revoliucinis Gutenbergo išradimas. „Socialinių požiūrių tipografinis žmogaus tęsinys atnešė nacionalizmą, industrializmą, masinę rinką, visuotinį raštingumą ir išsilavinimą“, – teigia M. McLuhanas [14, 172]. Nepaisant XIX amžiuje susiklosčiusių žinomų nepalankių aplinkybių, Lietuvos visuomenė ir jos kultūra demokratėjo. Švietimo programoje ypatingą vietą užėmė spausdintas žodis, knygos fenomenas. Lietuvių valstiečiui tai buvo nauja netiesioginės viešosios komunikacijos forma, kurią jam per visą XIX amžių buvo lemta pažinti, „prisijaukinti“.

Svarbu ir tai, kad knyga, įgijusi masinę, atpigusią ir šia prasme lengviau prieinamą formą, be to, spausdinta suprantama lietuvių kalba, pasklinda tarp valstiečių ir tampa akivaizdžiu kultūros dalyvavimo visuomenėje faktu. Knyga įgyja autoritetą. Vytautas Kavolis, apmąstydamas klausimą, iš ko kyla kultūros autoritetas (knyga – neabejotinas kultūros atributas), iškelia šiuos aktualius aspektus: 1) „kai kurie kultūros elementai tampa patikimi, reikšmingi žmonių elgesiui“, 2) „kultūros autoritetas gali kilti iš jos struktūros stiprumo, iš jos koherentiškumo <...>. Jaučiame nuostabią galią, kuri yra pačiame kultūros tekste arba rituale“ [9, 53]. Šviečiamajame XIX amžiuje apstu ženklų, fiksuojančių knygos svarbą, jos galią. Pavyzdžiui, jau amžiaus pradžioje bajorų luomo atstovo Dionizo Poškos tekstuose knyga poetizuojama kaip svarbus švietimo įrankis. Antai „Gromatoje pas Tadeušą Čackį Dionizo Poškos“ iškeliami K. Sirvydo trikalbio žodyno svarba, apgailimas daugelio šios knygos egzempliorių likimas, sielojamasi dėl gimtosios kalbos pamynimo:

O prie to Jomylistai reikia tą žinoti,
Jog tų knygų nedaug yr: visos jau išžuvo,
Kaipo nė viens neskaitė, užpečkuios supuvo,
Nes liežuviu prigimtu visi kalbėt gėdis. [16, 280]

Lenkų istorikas T. Czackis (1765–1813), tyrinėjęs Lietuvos Statutą, išaukštinamas palyginant jį su K. Bogušu:

O dar šlovės dievaitė, kaip mūsų Bohušo,
Ant tavo garbios galvos dėš vainikų krušą. [16, 280]

Mokslas, išsilavinimas, kaip ir knyga, yra D. Poškos adoruojami dalykai. Varganam kaimo žmogui šito labai stinga, iš čia kyla daugybė visuomenės negerovių. Apskritai D. Poškos poezija „autorių iškelia kaip švietėją, norėjusį regėti moraliai tobulesnį žmogų, teisingesnę visuomenę, geresnę Lietuvos ateitį“ [24, 95–96]. Svarbus ir kitas

momentas: „žodžiais ne kartą pabrėždamas terašąs sau, savo malonumui, darbais jis parodė rašęs dažniausiai kitiems, kitų naudai“ [24, 96].

Labai svarbu, kad ilgainiui knygos autoritetą ima justi valstietijos luomas. Apskritai Švietimo epochoje iškyla valstiečio problematika. Valstietis tampa ir literatūrinio vaizdavimo objektu, ypač XIX amžiaus lietuvių didaktinėje prozoje, o spausdinto teksto skaitymas – nauja komunikacijos forma. Turtingesniai ūkininkai namie turėti knygą jau yra garbės reikalas.

Knygos, skaitymo autoriteto išaugimas tiesiogiai susijęs su mokyklų tinklo atsiradimu. Lietuva iš dalies atspindi bendrus Europos dėsningumus: „didžiuma Europos regionų tvirtai ir, sakytume, galutinai buvo alfabetizuoti tik XIX amžiuje, kai visur buvo pradėtos steigti pradžios mokyklos“, – teigiama „Europos mentaliteto istorijoje“ [19, 343]. Alfabetizacija – pagrindinė to laiko mokyklų misija. Ji nebūtų galėjusi būti sėkminga be spausdintų knygų, be „vienodai tipografiškai įforminto edukacinio proceso“ [14, 173].

Mokėjimas skaityti XIX a. Lietuvos kaime toli gražu nebuvo visuotinis, savaime suprantamas reiškinys, į tai dar tik einama. Palengva imama suvokti skaitymo, rašto išmanymo reikšmė. Ši šviečiamoji problema vaizdžiai atsispindi K. Aleknavičiaus elementoriaus (1846) pasikalbėjimuose. Tai vienas ryškesnių pradinio vaikų lavinimo aprašymų lietuvių didaktinėje prozoje. Detaliai pateikiama mokytojo samdymo, iš dalies – vaikų mokymosi istorija: 1) Senis Kirpus kaimiečiams įrodinėja mokslo svarbą, mokymąsi lygina su šviesa (Biblijos motyvas), o nemokymą – su tamsa, akluumu: „Žabaliems dieną ir naktį lygiai tamsu yra: slėniai kalnais, kalnai slėniais regisi“ [1, 26]; dažnai pasikalbėjimuose kartojama didaktinė tezė: „Dabok tada idant šviesa, kuri pas tave yra, nebūtų tamsybėje“ [1, 55]; 2) Kirpus pasiūlo konkretų kandidatą – elgetą Tamošių Pipirą, derasi dėl kainos, aptaria kitas sąlygas; 3) Kirpus „egzaminuoja“ būsimąjį mokytoją: Tamošius Pipiras smulkiai aiškina lietuviškas raides ir kita; įrodo savo kompetenciją mokyti vaikus; 4) Prieš šv. Velykas tikrinama, kaip vaikai išmokyti (dėmesio centre – tikybos tiesos); 5) Kaimiečiai teigiamai įvertina samdyto mokytojo darbą – vasarą vaikai bus ir toliau mokomi. Jie ganys drauge su daraktoriumi, tai būsiąs tarsi žinių įtvirtinimas. Pradinis liaudies švietimas, taip pat knygelių rašymas paprastai liaudžiai (sodžiaus vaikui, jaunuoliui, seneliui...) – šviečiamųjų postulatų konkreti realizacija. Naujo tipo adresato atsiradimas Lietuvoje žymi svarbią pervartą kultūros istorijoje.

Literatūroje, nušviečiančioje kalbamąjį šimtmetį, yra nemažai vertingų skaitymo paliudijimų. Natūralu, kad skaitymo garsiai, drauge su kitais, tradicija iškyla kaip tipiška pradinių mokyklų praktika. „Skaite visi balsiai. Kuris su didesne atidžia mokėsi, to balsas viršijo kitų balsus. Marmaliavimas ir užimas kilo neišpasakytas. Kiekvienas užsigulęs ant savo „elementoriaus“, atsirėmęs alkūne į stalą, kita ranka bado dascipulka raides, rėkdamas, kiek turi nasro“ [8, 177]. Raštingas žmogus – labiau

vertinamas, visur kviečiamas. Atsiminimų knygoje „Balanos gadynė“ M. Katkus kalba ir apie tai: „Mokslas buvo reikalingas Dievui garbinti bažnyčioje iš knygelės ir pravadininkui prie giedojimo giesmių. Sakydavo, budėtuvėms reikalingas mokąs žmogus; be tokio neapsieisi. Laidotuvės, gedulingi pietūs, ketunedėlio ir metinės poteriai – neapsieidavo ir dabar neapsieina be mokyto žmogaus. Tokį užprašo, vaišina, užmoka ar apdovanoja koku nors velionio daiktu. Giedoti iš knygos galėjo tik tas, kuris gerai mokėjo skaityti“ [8, 179].

XIX amžiaus didaktiniuose tekstuose aptinkame daugybę skaitančių ar besiklausančių skaitančiojo veikėjų. Šviesti nusiteikusiam rašytojui ši veiklos rūšis priimtina, paranki sektinam pavyzdžiui iškelti. Antai Marikė iš P. Gomalevskio apsakos „Aplanymas seniuko“ merdinčiam ligoniui skaito „psalmas, litanijas ir kitas nobažnas maldas“ [11, 193], J. S. Dovydaičio „Šiaulėniškiam senelyje“ mažasis Joniukas visai šeimai garsiai skaito M. Valančiaus ganytojišką laišką, todėl sulaukia Senelio pagyrimo: „Užtai dėkui Dievui, malonu klausyti, kad kas gerai skaito“ [11, 339], motinos džiaugsmo: „Jau, Senel, tik jam paduok, o jisai gerai perskaitys: jam vedas skaityti; da škalos nėjo, o, būdavo, kai paims knygą, tai kai žirnius barsto“ [11, 339]. S. Daukanto apsakoje apie Rubinaitį tėvas vaikams rodo žemėlapi: „Veizėkit, vaikaliai, aš atsinešiau didžiąją mapą, kurioje geresniai nekaip mažojoj galėsit regėti, kuriuo laivas keliavo. Aš ją pakalinsiu į medžio šaką, idant reikiant po akimis turėtumėm“ [3, 277].

Kūrėjas didaktas kelia savo tekstams reikalavimus: tai, kas parašyta, turi būti adresatui naudinga, reikalinga (šviečiamoji tendencija) ir prieinama, suprantamai, kiek galima paprasčiau išreikšta. Taigi rašytojas didaktas ne tik stengiasi iš aukšto, tarsi iš sakyklos pamokyti adresatą, tačiau ir „nusileidžia“ iki jo lygio, taikosi, nori būti išgirstas ir suprstas. D. Maingueneau, svarstydamas sakymo, rašytojo ir visuomenės sąveikos aspektus, pažymi, jog rašytojas tikisi „savo kūriniu sutelkti <...> skaitytojų bendriją“, čia pat duodamas pavyzdį iš Stendhalio kūrybos: „Kai Stendhalis *Raudona ir juoda* dedikavo *for happy few* („keletui laimingųjų“), jis turėjo omeny neapčiuopiamą išrinktųjų grupę, o ne susiformavusią bendriją. Kūriny siekia sutelkti apie savo pavadinimą beveidę bendriją, kuri nepaiso socialinio susiskaldymo. <...> Pamatinis rašytojo klajokliškumas yra jo kūrinio klajokliškumo sąlyga“ [13, 49]. Didaktinės prozos specifiškumas, XIX a. Lietuvos kaimo komunikacinė situacija eliminuoja tokios „beveidės“, „klajokliškos“ adresato bendrijos įsivaizdavimą. Praktinis požiūris, racionalus išskaičiavimas ir pragmatiškas savojo adresato numatymas – išskirtinė to meto literatūrinės komunikacijos ypatybė. „Matyti“ adresatą didaktiškai nusiteikusiam autoriui labai svarbu. Antai D. Poška, vertindamas K. Nezabitausko elementorių „Naujas mokslas skaitymo“ (1824) pabrėžia, kad „jis (elementorius – *Dž. M.*), be pataikavimo kalbant, tikrai puikus: jo ir stilius, *kaip kaimiečiams* (išskirta mano – *Dž. M.*), visai tinkamas, suprantamas ir į širdį prašnekas“ [17, 545]. Šis pavyzdys aiškiai paliudija, kad bajoriškosios kultūros žmogus domisi valstiečių lavinimu, vertina kaimiečiams

skirtą lektūrą, keldamas jai specifinius reikalavimus. Taigi XIX a. rašytojas kiek įmanydamas prisitaiko prie nelabai intelektualaus suvokėjo, dėl to didaktinė proza daug praranda. Ne be pagrindo, nors ir per griežtai, M. Miškinis yra išsitaręs apie M. Valančiaus kūrybą: „Vaikų knygelė“ su grožine literatūra nieko bendra neturi“, jai prikišęs „utilitarinį tikslą“ [15, 224].

XIX amžiaus lietuvių didaktai kūrinių prakalbose dažnai įvardija adresatą, kreipiasi į jį. S. Daukantas „Pasakų Fedro“ pratarmėje viliasi, kad „rymionių pasakas <...> brangu žinoti ne vien paaugusiems, bet ir mažesniems“ [3, 31]; A. Tatarė „Pamokslų išminties ir teisybės“ „Prisišnekėjime“ kreipiasi: „mieli broliai mano lietuvininkai“ [21, 25], „gražūs Lietuvos vaikeliai“ [21, 27], kitur – apibendrina kūrinių numanomą skaitytoją: „ir maži, ir seni, ir jauni“ [21, 25]; M. Valančiaus „Vaikų knygelės“ skaitytojas – „vaikai, lementorių perėję“ [23, 38], „Palangos Juzė“ „Prakalboje“ skiriama „mokantiems skaityti“ [22, 7]. Taigi vienaip ar kitaip rašytojo stengiamasi apibūdinti, numanyti adresatą.

Nepaisant XIX amžiaus 3–8 dešimtmečių lietuvių didaktinės prozos paprastumo, būtent ji drauge su religine literatūra įpratino lietuvių valstietį skaityti. Daug prisidėjo ir šviečiamoji literatūra – dideliais tiražais ėję L. Ivinskio „metskaitliai“, praktinio pobūdžio knygelės, tokios kaip 1823 m. išėjusi S. Stanevičiaus „Apie darymą valgio iš kerpių islandų...“ ir kt. Kaip minėta, XIX a. tvirtesnio ūkininko troboje knyga tampa lyg ir prestižo reikalu. Dvaruose ir dvareliuose, žinoma, knygų netrūko, čia spausdinto žodžio tradicijos – senos, gilios, bet jos daugiausia atspindi lenkiško žodžio kelią. Žemaitė, prisimindama vaikystės dienas ir mokymąsi dėdienės dvarelyje, pasakoja: „Atspėjamu laiku skaičiau knygas, kokios tik man tekdavo į nagus. O knygų buvo ten daugybė po pašalius išmėtytų, tai jau skaitymo man ten užteko“ [25, 392]. O ūkininko šeimai knygos įsigijimas – gana didelis įvykis. Garsiajame apsakyme „Kaip Jonelis raidės pažino“ Žemaitė pasakoja, kaip „vieną sykį šeimninė parvežė iš jomarko elementorių“; Joneliui, samdiniui, knyga padaro stiprų įspūdį – vaikas „artyn prilindęs, pamatė neapsakomas grožybes: ir žmogų, ir gužutį, karvelį ir kiškį, lapę ir šuniuką... o tos raidės papaišytos, tokios juodos ant balto, aiškios, didelės. <...> akis išmeigęs iš tolo žiūrėjo, net akelės jam slydo“ [25, 388].

V. Daugirdaitė-Sruogienė, aptardama XIX amžiaus pradžios bajorų ūkį, rašo: „ūkio užrašuose dažnai pasitaiko apskaičiavimų ir išrašų iš kalendorių, kiek reikalinga mėslo žemės dešimtinė“ [2, 55]. Šviečiamoji, praktinė literatūra traukė skaitytoją, ji išreiškė santykį su realiu gyvenimu, praktine veikla. Valstiečiui tokia literatūra buvo prieinamausia, lengviausiai suprantama, tiesiogiai reikalinga, tačiau ir dvasininkai tokio tipo leidinius vertino. Apie tai iškalbingai pasakoja L. Jucevičius: Šiluvos knygyne apsilankę dvasininkai visų pirma prašo kalendorių, „Taupios virėjos“, „Patarėjo medžiotojams“, „Visto filosofijos pagrindų“, tik retas – Kraševskio, Grabovskio raštų, „kurie nūnai sudaro šviesiausią žvaigždyną mūsų literatūroje.“ Deja, tokių knygų parduotuvėje neatsiranda [7, 379–381].

Pagaliau ne taip svarbu, ką skaitė XIX amžiuje lietuviai, svarbiausia, kad tie paprasti leidinėliai žmones pratino skaityti tekstą, laikyti rankose knygą, nors iš pradžių siekiant tik praktinių tikslų.

Žinoma, tradiciškiausia spausdinto žodžio funkcionavimo sfera – bažnyčia. Maldaknygės bei kiti religinio pobūdžio leidiniai nereikalavo didelės reklamos, buvo noriai perkami. Nemažos dalies žmonių mokėjimas skaityti tebuvo minimalus mokėta skaityti tik iš „savo“ maldaknygės, t. y. tos knygos, iš kurios mokytasi skaityti [10,35]. Kaip matyti, religinio pobūdžio literatūra atliko ir tam tikrą šviečiamąjį vaidmenį, kurį vėliau perėmė elementoriai.

XIX amžiuje auganti lietuviškų knygų leidyba neapsiribojo vien konfesiniais ir edukaciniais leidiniais. Buvo pradėtos lietuvių kalba spausdinti grožinės bei praktinio pobūdžio knygelės, skirtos valstiečiui skaitytojui. Tai labai svarbi skirtis. Pastarojo pobūdžio knygų pirkimas – absoliučiai laisvas, jokios institucijos neprižiūrimas kultūrinis gestas. Tai atskleidžia gerėjančią literatūrinės, kultūrinės komunikacijos padėtį to meto Lietuvoje.

Iš lėto keitėsi XIX amžiaus valstiečio savimonė: radosi vis daugiau skaitančių ne tik maldaknyges, bet ir imančių knygą į rankas savo malonumui. Atsiranda poreikis skaityti ne tik iš reikalo, pareigos ar naudos sumetimais, bet ir tenkinant specifiškesnius poreikius. Valstietis patiria malonumą skaityti, išgyvena tam tikrus estetinius jausmus. Šių bruožų turėjo jau seniau praktikuojamas „Šventųjų gyvenimų“ skaitymas. Dabar imamasi skaityti užsienio autorių sekimus ir vertimus ar lietuvių autorių – P. Armino, S. Daukanto, M. Valančiaus ir kitų – grožinius veikalus.

Aktualu prisiminti ypatingą archajišką grožinio teksto skaitymo būdą – skaitymą balsu.

Skaityta balsiai ne tik todėl, kad palyginti mažai buvo knygų ir mokačiąjų skaityti, bet ir meniniais tikslais. Malonu klausytis skaitančiojo, išgyventi kūrinį drauge su kitais kaimo bendruomenės nariais. Tai įdomus kūrybinės psichologijos fenomenas. Paprastai būdavo pasirenkamas geriausiai skaitantis, turintis kūrybinę gyslelę žmogus. Taigi ir klausytojai, ir atlikėjas (jis kartu ir teksto interpretuotojas) identifikuojasi su kūrinio veikėjais, tarytum savo projektą „užklotų“ ant kūrinio situacijos, personažų [26, 159]. Interpretuotojas paryškina kurias nors kūrinio vietas, apskritai savo nuožiūra dėlioja akcentus, loginius kirčius. Šiuo požiūriu įdomų epizodą pateikia V. Dubas, pristatydamas anglų rašytojo S. Richardsono sentimentalųjį romaną „Pamelą“ (1740): „Kaip patiko šis romanas net kaimiečiams, galima spręsti iš tokio fakto: viename anglų sodžiuje kalvis šventadieniais savo kaimynams skaitydavo „Pamelą“. Kada jis priėjo prie šios vietos, kur buvo apskelbta sužiedynos, klausytojai paskubėjo į varpinę, kad visais varpais praneštų šį džiaugsmingą atsitikimą“ [4, 225]. Ši tekstas atkarpa atkreipia dėmesį ne tik į panašias kolektyvinio skaitymo tradicijas Europoje, bet ir į tai, kaip neišlavinto meninio skonio kaimiečiai suvokia kūrinį, kaip labai gyvai, tiesmukai, be

estetinės distancijos reaguoja į fiktyvią meninio pasaulio realybę. Tokių skaitytojų (ir klausytojų) simpatija idealiajai Pamelai perauga į empatiją, maksimalų įsijautimą.

Kolektyvinis skaitymas atspindi ne tik nepakankamus bendruomenės skaitymo įgūdžius, norą drauge išgyventi kūrinį, bet ir archajiškos komunikacijos formos tradiciją. Žiloje senovėje žodine forma buvo perteikiama žynių išmintis, pranašavimai, pasakorių išmonės: pasakos, padavimai, legendos ir t. t. Šią tradiciją pratęsė ir dvasininkijos iš sakyklų sakomi pamokslai. XIX amžiuje Lietuvos kaimo mokyklose buvo svarbus mokytojo autoritetas; mokytojas (daraktorius) – taip pat skaitomo teksto interpretuotojas. Visais šiais atvejais bet kuris (mitologinis, folklorinis, religinis ar beletristinės didaktikos) diskursas iki suvokėjo ateina per tarpininką, pagalbininką. G. Steinerio nuomone, „meno reikšmių ir vertinimo atžvilgiu mūsų didieji informatoriai yra atlikėjai“. Ne tik poezija prašosi deklamuojama, bet ir „iškilioji proza nemažiau sutelkta ties ištaramo artikuliacija“, o kai kada proza net „geriausiai nuskamba skaitant balsu“. Čia pat G. Steineris daro išvadą, jog skaitymo balsu „nykimas iš suaugusiųjų gyvenimo prislopino pirmaprades poezijos ir prozos tradicijas“ [20, 12]. Tačiau ir skaitymas tylumoje, be tarpininkų, susidūrimas su tekstu akis į akį turi savų privalumų – reikalauja skaitytojo drąsos, savarankiškumo ir kompetencijos. XIX amžiaus valstietis skaitytojas dar nėra visai savarankiškas, savimi pasitikintis, bet tokiu palengva darosi. Reikalingas netrumpas kelias, kol visuomenė išmoks skaityti tyliai, vien tik sau. Didaktinei prozai, kuri XIX amžiaus skaitytojų valstiečių buvo itin mėgstama, skaitymo per tarpininką tradicija priimtina, nes ji atitinka didaktizmo esmę – aiškinti, vertinti, pamokyti, nukreipti, t. y. diktuoti gyvenimo normas ir tvarką. Tačiau XIX amžiaus lietuvių didaktinės prozos adresato santykis su tekstu atspindi ir naują visuomenės skaitymo etapą – teksto „prisijaukinimą“, kai valstiečiui atsiveria iki tol dar nepažinta, buvusi svetima tyliojo skaitymo erdvė.

Įsidėmėtina, kad knygos skaitymas asocijuojasi su šventadieniu, laisvalaikiu. Tai ypatinga veikla, aiškiai atskiriama nuo lauko, ūkio ar namų ruošos darbų. Skaityti – kone tas pat, kas citi į bažnyčią, tai veikla, reikalaujanti dvasinio prisirengimo, specialaus nusiteikimo.

Taigi gausybės Švietimo epochos ženklų esama to meto žmogaus gyvensenoje, elgesyje, istorijos, gamtos mokslų, menų (literatūros, architektūros, muzikos) supratime. Vaizdžiai kalbant, veikli pamokymų programa sklاندė ore. Lietuvos švietimas – nuoseklus ir dėsningas reiškinys, pratęsiantis europines tradicijas, spausdinto žodžio autoriteto išaugimas – viena iš įvairiausių Švietimo raiškos sferų. „Nors ir iškilusi visu šimtmečių vėliau negu progresyviausiose Europos šalyse, švietimo ideologija lietuvių literatūroje turėjo labai gilią ir tvirtą šaknis, kurios maitino ją ne tik visą XIX amžių, bet dar ir XX amžiaus pradžioje“ [18, 99].

Ypač svarbu, kad Švietimo epochoje iškyla valstiečio problematika: „rūpinantis valstiečio padėties gerinimu ir jų švietimu, imta arčiau susipažinti, o drauge ir domėtis

jų gyvenimu“ [12, 97]. Taigi vertas aprašymo, įdėmaus stebėjimo tampa nebe tik aukštesniųjų luomų, visuomenės intelektualiojo elito, bet ir paprasto žmogaus gyvenimas.

Kalbamosios epochos žmonės tarsi pasidaliję (žinoma, toks skirstymas labai sąlygiškas) į dvi grupes. Abi jos viena kitai būtinos. Švietėjai – tie, kurie nusiteikę, pasiryžę šviesti, mokyti, moralizuoti. Kita grupė – tie, kuriuos norima šviesti. XIX amžiaus lietuviško spausdinto žodžio adresatas – valstietis, kuriam šiame amžiuje lemta gerokai pasikeisti, apsišviesti, suvokti kultūros autoritetą.

Be abejonės, spausdinto lietuviško žodžio plitimas Lietuvos kaime – itin svarbus XIX a. ženklas, nesustabdytas nė carinės Rusijos 1864 m. neteisėtai įvesto lietuviškos spaudos draudimo. Ir pats valstietis, imdamas į rankas knygą, lavėja, tampa kultūros vartotoju, o ilgainiui ir kultūros kūrėju. Raiškus tokio proceso pavyzdys – valstietis Jurgis Bielinis, ėmęsis knygnešystės, plunksnos, laikraščio „Baltasis erelis“ leidybos. Svarbu pabrėžti ir tai, jog knygnešystė daug prisidėjo keliant knygos ir kitokių spaudinių autoritetą XIX a. Lietuvos kaime.

Įteikta 2005 m. sausio mėn.

NUORODOS

1. ALEKNAVIČIUS, Kajetonas. *Elementorius arba lengvus mokslas skaytit raszto szwento*. Wilnui, 1846, p. 26–55.
2. DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ, Vanda. *Žemaičių bajoro ūkis XIX amžiaus pirmoje pusėje*. Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 5. ISBN 9986-403-44-8.
3. DAUKANTAS, Simonas. *Vertimai ir sekimai*. Vilnius: Vaga, 1984, p. 31.
4. DUBAS, Vladas. *Įvadas į bendrąją literatūrą*. Kaunas: Dirva, 1923, p. 225.
5. GABRYS-PARŠAITIS, Juozas. Jaunuomenės švietimas kitur ir pas mus. *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis. XIX a. antroji pusė–XX a. pradžia*. Kaunas: Šviesa, 2002, t. 2, p. 238. ISBN 5-430-03384-7.
6. IM HOF, Ulrich. *Švietimo epochos Europa*. Vilnius: Baltos lankos, 1993, p. 11–12. ISBN 9986-813-30-1.
7. JUCEVIČIUS, Liudvikas. *Žemaičių žemės prisiminimai*. Iš Jucevičius L. *Raštai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 379–381.
8. KATKUS, Mikalojus. *Balanos gazdynė*. Vilnius: Vaga, 1989, p. 177–179. ISBN 5-415-00021-6.
9. KAVOLIS, Vytautas. *Kultūros dirbtuvė*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 53. ISBN 9986-813-16-6.
10. KULAKAUSKAS, Antanas. *Kova už valstiečių sielas. Caro valdžia, Lietuvos visuomenė ir pradinis švietimas XIX a. viduryje*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2000, p. 35. ISBN 9986-501-43-1.
11. *Lietuvių didaktinė proza*. Vilnius: Vaga, 1982, p. 193–339.
12. MACIŪNAS, Vincas. *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje*. Vilnius, 1997, p. 97. ISBN 9986-824-19-2.
13. MAINGUENEAU, Dominique. *Literatūros kūrinio kontekstas: Sakymas, rašytojas, visuomenė*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 49. ISBN 9986-813-92-1.

14. McLuhan, Marshall. *Kaip suprasti medijas. Žmogaus tęsiniai*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 172–173. ISSN 1392-1673. ISBN 9955-584-07-6.
15. MIŠKINIS, Motiejus. *Lietuvių literatūra*. Kaunas: Šviesa, 1990, p. 15. ISBN 5-430-00862-1.
16. POŠKA, Dionizas. Gromata pas Tadeušą Čackį Dionizo Poškos. Iš *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 280.
17. POŠKA, Dionizas. [Kajetonui Nezabitauskiui]. Iš *Raštai*. Vilnius, 1959, p. 545.
18. RADZEVIČIUS, Algimantas. *Literatūros kryptis*. Vilnius: Mokslas, 1990, p. 99. ISBN 5-420-00361-9.
19. REQUATE, Jörg. Komunikacija. Naujicji amžiai. *Europos mentaliteto istorija*. Vilnius: Aidai, 1998, p. 343. ISBN 9986-590-71-X.
20. STEINER, George. *Tikrosios esatys*. Vilnius: Aidai, 1998, p. 12. ISBN 9986-590-60-4.
21. TATARĖ, Antanas. *Pamokslai išminties ir teisybės*. Vilnius: Vaga, 1987, p. 25–27.
22. VALANČIUS, Motiejus. *Palangos Juzė*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 7. ISBN 9986-861-06-3.
23. VALANČIUS, Motiejus. *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1972, t. 1, p. 38.
24. VANAGAS, Vytautas. *Dionizas Poška*. Vilnius: Pradai, 1994, p. 95–96. ISBN 9986-405-24-6.
25. ŽEMAITĖ. Pirmicji mano žingsniai. Iš *Prie užvertos langinės*. Vilnius: Vaga, 1978, p. 388–392.
26. ЛЕВШИНА, И. С. Актерское восприятие текста как „эталонная модель“ художественного восприятия. Iš *Искусствознание и психология художественного творчества*. Москва: Наука, 1988, с. 159.
27. ЛИХАЧЁВ, Дмитрий Сергеевич. *Исследования по древнерусской литературе*. Ленинград: Наука, 1986, с. 54 –301.

THE AUTHORITY OF THE PRINTED WORD IN THE LITHUANIAN VILLAGE OF THE XIX CENTURY

DŽIULJETA MASKULIŪNIENĖ

Abstract

Gutenberg's revolutionary discovery contributed to the modernization and democratization processes of Western Europe. "In social respect typographic continuity of man brought nationalism, mass market, universal literacy and education", – states M. McLuhan. Despite obvious unfavourable circumstances, which emerged in Lithuania in the 19th c. as well as in Western Europe both society and culture started to democratize. Figuratively speaking, the Enlightenment epoch was dwelling in the air at the moment, where the printed word, the book phenomenon occupied a very special place. It was a new form of indirect public communication for the Lithuanian peasant, which he was destined to know, "to tame" in the course of the 19th c.

It is of consequence, that the book, having acquired a mass, cheaper and in this sense a more affordable form, moreover, printed in the comprehensible Lithuanian language spreads among people and becomes an evident fact of culture participation in the society. The book gains authority. V. Kavolis reasoning the issue where from the authority of culture originates (the book – a concurrent attribute of culture), raises the following topical aspects: 1) "some elements of culture become reliable, important to human behaviour", 2) "the authority of culture can originate

from the power of its structure and its coherence <....>. We feel striking power which is in the very text or rite of culture". In the educative 19th c. there are plenty of signs recording the significance and power of the book. E. g., already at the beginning of the century, the book as a significant tool of education was poetized in the texts by Dionizas Poška. In "Gramatoje pas Tadeušą Čackį" Dionizas Poška emphasizes the importance of the trilingual dictionary by K. Sirvydas, deplors the fate of many of the copies of the book, grieves for tramping the mother tongue.

It is of major importance that the peasant estate becomes aware of the authority of the book. In general, in the epoch of Enlightenment the peasant's topic arises (the peasant becomes an object of literary portrayal as well). Interaction with the printed text (a prayer-book, hymnal, fiction, calendar, map) turns into a new form of communication. It is prestigious for a richer farmer to have a book at home.

The increase of the standing of the book and reading is directly linked with the uprise of school system.

Partially, Lithuania reflects general European consistent patterns: "the majority of European regions, assuredly, so to say, and finally, became alphabeticized only in the 19th century, when primary schools were established wide", – "History of European Mentality" admits. The major mission of schools in that period was alphabetization. It could not have been efficient without printed books, without "a uniformly formalized educational process" (McLuhan).

Surely, the most traditional area of the operation of the printed word is the Church. Prayer-books and other religious publications did not require much promotion, they were willingly bought. The ability to read was rather limited for the major part of the population. They could read only "their own" prayer-book, that is, the book they were taught to read (A. Kulakauskas). It is obvious, that literature of religious origin performed a certain educational role, which later was taken over by primers.

The publishing of Lithuanian books was not limited only to confessional or educational editions. Fiction books and books of practical attribution intended for peasant readers were started to publish in Lithuania. This is a major distinction. Buying books of the latter attribution was absolutely a voluntary, cultural gesture not supervised by any institution. This reveals then state of literary communication in Lithuania. Gradually, the peasant's of the 19th c. self-consciousness changed, there were more people who could read not only prayer-books, but who preferred reading for their own pleasure. There occurred the need to read books not because it was a duty or it was profitable, but books could meet more specific needs. The peasant finds it pleasant to read, experiences some aesthetic feelings. The practice of reading "Saints' Lives" embodied these qualities already earlier. Now it is set much on reading translations of foreign authors or books by Lithuanian authors – P. Arminas, S. Daukantas, M. Valančius or fiction by other authors.

Undoubtedly, the spread of the Lithuanian printed word in the Lithuanian village is a significant token of the 19th c., never suppressed by wrongful prohibition of Lithuanian press by czar Russia in 1864.